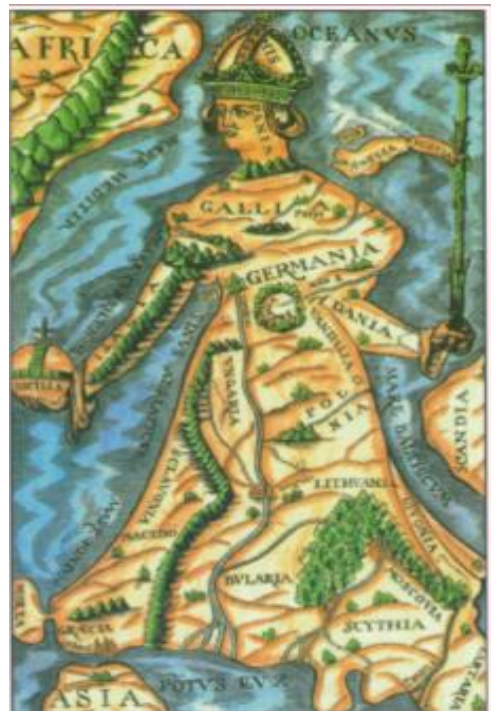

Europa Regina és a római jogi hagyomány

Gondolatok Hamza Gábor „Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig” című monográfiájáról²

I. Megcsonkítható-e Europa Regina?

Europa Regina képen, amely Hamza Gábor bővített és átdolgozott monográfiájának második kiadását díszíti, a 16. századi művész³ a fenséges női alak csípőjének bal oldalán helyezte el Vngariát. A szív tájékán Germania, a nyak alatti részen Gallia, a koronán és a fejen Hispania, az országalmát tartó bal karon Itália, a jogart tartó jobb karon Dánia látható. Vngaria „ikertestvére” a csípő jobb oldalán Polonia, míg a királynő szétterülő szoknyáját a korabeli keleti- és délszláv térség államai, illetve régiói díszítik azzal, hogy a szoknya alsó szegélyénél balra Gracia, jobbra pedig Scythia és Tartaria is feltűnik. Ezen a beszédes képen Anglia és Scandia a királynő testéhez nem kapcsolódik; az előző a nyakról jobbra, mint egy nyaksál sodródik a hullámokon, az utóbbi pedig szilárdan áll jobbra, kellő távolságtartással a királyi alaktól.

Bár a 488 oldal terjedelmű mű nem a magyar jogfejlődésre koncentrálna, hanem az *Europa Regina* egyes testrészeit összetartó, és ezért közös európai hagyaték egyik meghatározó elemének tekinthető „kötőszövetre”, a római jogi tradícióra, a jogi ikonográfia képi eszközeinek üzenetére⁴ érzékeny olvasót ebből az újkori ábrázolásból elsőként az ragadja meg, hogy *Europa Regina* szívének és fejének legalább akkora szüksége volt Vngariára és a többi, talán kevésbé nemesnek tekintett testrészeire, mint Agrippa Menenius Lanatus consul tanmeséjében a szájnak az ételt a szájhoz emelő kézre.

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, kutatócsoport-vezető, DSc, PTE ÁJK Jogtörténeti Tanszék, Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport.

² Hamza Gábor: Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján (2. átdolgozott, bővített kiadás). Budapest: Novissima, 2022, ISBN 978-615-6484-11-6, 488 p. A 2. kiadást lektorálta: Földi András, szerkesztésében közreműködött: Deák Péter.

³ A mű fedőlapján és címlapján található kép Sebastian Münster 1544-ben Baselben kiadott *Cosmographia universalis* című munkájában található.

⁴ A képi nyelvezet értelmezéséhez lásd Kocher, Gernot: [Szimbólumok és jelek a jogban](#). Történeti ikonográfia (ford.: Herger Csabáné). Pécs 2008, 5-15.

Sajátos, hogy a modern és posztmodern európai jogtörténet-tudomány nyugati képviselői nem egy esetben mégsem ebből az organikus Európa-felfogásból indulnak ki, hanem kontinensünk jogfejlődését tekintve központi államokról és peremterületekről beszélnek, vizsgálódásuk középpontjába túlnyomó részt az előbbi helyezve. Jó példa erre a *European Legal History* című tankönyv (1994), melynek bevezetőjében a szerzők, *Olivia Robinson, David Fergus és William Gordon* rögzítik, hogy értelmezésükben mit jelent az európai jogtörténet. Azokat az államokat sorolják az európai jogi kultúrához és hagyományhoz, amelyek „közös jogi örökséggel rendelkeznek”, mégpedig olyan örökséggel, amelynek „alapja a római jog és a kánoni jogtudomány, illetve a feudális jog és a szokásjog”. Ezzel olyan általános meghatározást adnak, amelyet többé-kevésbé találónak érezhet a földrajzi Európa térségéből származó bármely olvasó. A tankönyv szerzői azonban gondolatmenetüket tovább fűzik: bár Skandinávia, Lengyelország és Magyarország, vagy akár Spanyolország is a nyugati kereszténységhez tartozott, „ezek az országok nem voltak központi területei annak a jogi gondolkodásnak”, amely tartósan befolyásolta a Nyugat nagy részét. Elismerik ugyan, hogy Anglia sem volt közvetlenül érintett ebben a fejlődésben, mégis úgy vélik, hogy a viszonylag elszigetelt angol jogfejlődés vizsgálata az európai jogtörténet keretein belül Anglia és Franciaország szoros kapcsolata miatt, valamint az angol jognak a gyarmatvilágra gyakorolt hatása miatt szükséges. Európa szívének Itáliát, Franciaországot és a *Sacrum Romanum Imperiumot* tekintik,⁵ tankönyvükben tehát a joghallgatók számára ezeknek az államoknak, valamint Angliának a jogfejlődését mutatják be, míg a „nem központi” területekkel egyáltalán nem foglalkoznak. Azon már különösebben nem is csodálkozik olvasójuk, hogy az egykori szovjet-blokknak azokról az országairól, amelyek kétséget kizáróan a földrajzi Európához tartoznak, az utolsó, európai egységesüléssel foglalkozó fejezetben sincs említés. Nem vitatott, hogy a szerző előjoga dönteni vizsgálata tárgyáról és annak kiterjedéséről, mindazonáltal elvárható, hogy a mű címe ehhez a döntéshez igazodjon. Példánknál maradván a kérdés tehát az, hogy a szerzők milyen Európa-képet közvetítenek tankönyvükben a joghallgatók felé.

Természetesen találhatók a jogi szakkönyvtárakban különböző korszakokból olyan művek is, amelyek óvatosabban közelítenek ahhoz a kérdéshez, hogy mit kell érteni a jogtörténet-tudományban Európa alatt, ezek azonban rendszerint európai jogösszehasonlításra vállalkozó monográfiák vagy tanulmánykötetek, melyekben a vizsgálat tárgya bizonyos szempontból közös nevezőt képez az európai térségben. *Heinrich Mitteis* Európa-fogalma (1940) a *Sacrum Romanum Imperium*tól Itálián, Franciaországon és Anglián keresztül a keleteurópai államokig terjed. Igaz, a feudális korszak összehasonlító alkotmánytörténetével foglalkozó művében tíz oldalt szánt csak a „keleti” térségre,⁶ és ebbe sorolja Magyarországot is, amelynek az alkotmányfejlődését az államalapítástól a török kiűzéséig terjedő mintegy hétszáz évben (1000-1686) négy oldalon foglalja össze, mind ez némileg magyarázható azzal, hogy a maga korában⁷ az érintett térség alkotmánytörténeti szakirodalma sporadikusan volt csak valamely nyugateurópai nyelven is elérhető. A példákat folytatva a II. világháború után még romokban álló kontinensen *Paul Koschaker* a római jogi tradícióban találta meg a közös nevezőt (1947),⁸ amely eltérő intenzitással, de kétségtelenül befolyásolta *Europa Regina* minden „testrészének” a jogfejlődését, míg *Gunther Wesener* számára a római jog mellett az univerzális karakterű természetjog jelentette az összehasonlítás alapját (1978).⁹

⁵ Robinson, Olivia F. – Fergus, T. David – Gordon, William M.: *European Legal History*. London – Dublin – Edinburgh 1994, V.

⁶ Mitteis, Heinrich: *Der Staat des hohen Mittelalters. Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehnszeitalters*. Weimar 1940, 448-458.

⁷ Hiánypótló a magyar alkotmány- és jogfejlődést német nyelven bemutató ezer oldal terjedelmű kötet: Máthé Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest 2017.

⁸ Koschaker, Paul: *Europa und das römische Recht*. München – Berlin 1947.

⁹ Wesener, Gunther: *Römisches Recht und Naturrecht*. Graz 1978.

Azonban még európai összehasonlító jogi művek esetében sem feltétlenül váltja ki a kutatók érdeklődését az, ami az Elbától keletre húzódik. Említhető *Helmut Coing* kétkötetes „európai” magánjogtörténete (1989), amely – ahogy erre a belső címlapon található alcím figyelmeztet – kizárólag Nyugat-Európára szűkíti le a magánjogi intézmények fejlődéstörténetének bemutatását,¹⁰ vagy *Walter Pintens* tanulmánya, melyben egy bekezdés erejéig tesz említést a „keleteurópai” házassági vagyoni jogi rendszerekről a szerző, bár olvasója a cím alapján tőle is teljes európai jogösszehasonlítást várna (2008).¹¹ Úgy tűnik, ez a nivellálás a centrumországok és a „perifériák” között csak a regionális jogösszehasonlítást célul kitűző műveknél tűnik el, melyre az utóbbi évekből üdítő, hazánkat is érintő példa a magánjog területéről a regensburgi székhelyű *Instituts für Ostrecht* (IOR) igazgatójának, *Martin Löhnig*nek a kezdeményezése.¹² Az ilyen típusú kutatásoknál azonban az a jellemző, hogy a domináns jogi kultúrának a szomszédos országok jogfejlődésre és a regionális jogegységesítésre gyakorolt hatását vizsgálják, mint ahogy két, történetében egymáshoz számos szállal kapcsolódó ország magánjogfejlődésének az összehasonlítása esetében is egy hatást gyakorló és egy hatást befogadó térség összehasonlításáról van szó.¹³

II. Értelmezhetőek-e a jelenkor jogrendszerei a közös európai jogi kultúra ismerete nélkül?

A megcsonkított *Europa Regina*-képnek *Hamza Gábor* korábbi művei alapján sem híve, *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig* című monográfiája második kiadásában¹⁴ azonban több vonatkozásban is változtat az első kiadásban alkalmazott módszerhez képest, aminek az eredménye egy univerzális igényű áttekintés lesz. Ha nem is kizárólagosan, de döntő mértékben a római jog továbbélésére illetve hatástörténetének a bemutatására helyezi a hangsúlyt. A római jogi tradíció, ahogy a szerző az előszóban fogalmaz, az európai kulturális identitás olyan alapköve, amely az egyetemes magánjogtörténeten belül elsődleges jelentőséggel rendelkezik. Úgy véli, hogy a római jog a legtöbb ország magánjoga esetében még akkor is az integráció fontos eszköze, ha recepciójára teljességében nem került sor, és ezért komoly szerepet lehet ma is *a ius commune Europeum* megteremtésében. Egyet kell értenünk a szerzővel abban is, hogy – a munka terjedelmi korlátai között – a vizsgálat kiterjed a kánonjog anyagára is, amelynek a *ius communera* gyakorolt hatása jellemző módon a hazai és az európai jogtörténet-tudományban is háttérbe szorul. Arra, hogy a kánonjog egymásra épülő rétegei közül az ó- és újszövetségi jogintézményeket és jogelveket is bemutassa, ebben a műben nem vállalkozhatott, de más, elsősorban a természetjogi gondolkodók magánjogfejlődésre gyakorolt hatásával foglalkozó tanulmányaiból nyilvánvaló, hogy nem hagyja figyelmen kívül az európai jogi kultúrának ezt a gyökerét sem¹⁵. A címben jelzet „kezdetek” tehát a Nyugat-római Birodalom felbomlásának

¹⁰ Helmut Coing: *Europäisches Privatrecht Band II: 19. Jahrhundert. Überblick über die Entwicklung des Privatrechts in den ehemals gemeinrechtlichen Ländern*, München 1989.

¹¹ Walter Pintens, *Ehegüterstände in Europa*, in: *Die Zugewinnngemeinschaft – ein europäisches Modell? 7. Göttinger Workshop zum Familienrecht 2008*, Göttinger Juristische Schriften, Hrsg. Volker Lipp – Eva Schumann – Barbara Veit, Göttingen 2009, S. 23-38.

¹² Lásd többek között Löhnig, Martin – Wagnes, Stefan (szerk.): [Das ADHGB von 1861 als gemeinsames Obligationenrecht in Mitteleuropa](#). Mohr Siebeck 2018; Löhnig, Martin (szerk.): *Kulturkampf Um Die Ehe: Reform Des Europäischen Eherechts Nach Dem Grossen Krieg*, Mohr Siebeck 2020.

¹³ Figyelemre méltó, hogy a magyar magánjogász Kecskés László más megközelítést alkalmaz, és a kontinentális Európára koncentrált magánjogtörténeti művében. Lásd Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Budapest 2009.

¹⁴ Hamza Gábor: *Az európai magánjog fejlődése a kezdetektől a XX. század végéig*. Szerkesztette: Boóc Ádám, a név- és címmutató szerkesztésében közreműködött: Hoffmann István. Budapest 2002.

¹⁵ A szerző friss írásai közül lásd többek között Hamza Gábor: *La Bible dans les oeuvres des adhérents de l'École des Glossateurs et de l'École des Commentateurs*. *Diké* 2022/1. sz. 130-140.

időszakát jelentik, míg a kutatás a XX. század végéig terjed, azaz a szerző ebben a műben is figyelt arra már 1985-ben megfogalmazott szempontra, hogy hidat építsen a történeti jog és a hatályos jog között.¹⁶

A szerző szemléletmódjától idegen a jogrendszerek merev jogcsaládokba sorolása úgy, hogy a történeti kutatás eszközeit rendszerint igénybe sem veszik, vagy megelégednek összefoglaló, felületes megállapításokkal, dacára annak, hogy *Friedrich Carl von Savigny* (1779-1861) munkássága nyomán a XIX. század korai évtizedeitől általánosan elismert tétel, hogy a *iurisprudencia* történeti tudomány és a történeti vizsgálatnak szerepe van a jogértelmezésben. *Hamza Gábor* a merev osztályozás követése helyett tehát arra törekszik, hogy áttekintést adjon a magánjogtörténetben hagyományosan tárgyalt jogrendszereken túl a legtöbb általános munkában elhanyagolt, vagy meg sem említett országok magánjogának alakulásáról is. Így a földrajzi értelemben vett *Europa Regina* alakjának és öltözetének minden elemére kitejed a figyelme, Írországtól az egykori Szovjetunió utódállamaiig, némileg átlépve keleti irányba a földrajzi Európa határait.

Erről a – recenzióhoz különösen közel álló – módszerről természetesen eszünkbe juthat az a tudományos vita, amely a történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) egyes képviselői között kibontakozott. A romanista *Savigny* elismerte ugyan, hogy „van némi igazság” a *kanti* tanokat követő *Paul Johann Anselm von Feuerbach* (1775-1833) korai, általános/egyetemes jogtörténet (*Universalrechtsgeschichte*) iránti követelésében. Csakhogy abban a formában, ahogy azt a *Feuerbach* illetve *Anton Friedrich Justus Thibaut* (1770-1840) megvalósította, a jogösszehasonlítás szerinte „súlyos tévedésekre” adhat okot: a nem kellő alaposággal végzett kutatás „nagy és erőteljes nézetek neve alatt” ugyan, de „felszínes féligazságokhoz” vezet.¹⁷ A különböző jogi kultúrák azonos mértékű kutatásának és bemutatásának szükségességét tagadta, mégpedig az eltérő fejlettségi fokokra hivatkozva.¹⁸ *Savigny* a germán jog, a római jog és a kánonjog összehasonlítását azonban szükségesnek látta, méghozzá ebben a sorrendben, miközben a nem egyetemes igényű, korlátozott kiterjedésű, precíz összehasonlítást elfogadhatónak, a rokon népek jogának vizsgálatát pedig természetesnek tartotta.¹⁹ A jogösszehasonlítást a germanisták más oldalról közelítették meg, mint a történeti jogi iskola romanista szárnya, lényegében mégis azonos keretek között tartották szükségesnek.

A történeti jogi iskolán belül azonban volt példa arra is, hogy ennél jóval tágabb, akár egyetemes kiterjedésű összehasonlításra vállalkozzon egy-egy szerző. A hegelianus *Eduard Gans* (1797-1839), *Thibaut* tanítványa 1824-1825-ben lépett a tudományos közönség elé értékes öröklési jogi műve első két kötetével. Nem csak a római fejlődéstörténetet, hanem az indiai, a kínai, a mózesi-talmudi héber, az iszlám, az ún. keleti és az attikai jogot²⁰, majd a következő két kötetben a középkorból a kánoni jogot, az olasz, a spanyol és a portugál térség recipiált római jogát, a francia római-germán és az angol római-germán jogot, továbbá a skót fejlődést és Skandinávia germán jogát is nagy körültekintéssel dolgozta fel.²¹ A berlini

<https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/article/view/6081>.

¹⁶ Hamza Gábor: *Jogösszehasonlítás és antikvitás*. Budapest 1985, 44-50. A mű második, bővített kiadása 1998-ban jelent meg „Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek” címmel. A munka angol nyelven 1991-ben jelent meg „Comparative Law and Antiquity” címmel.

¹⁷ Savigny, Friedrich Carl von: *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Dritte Auflage. Heidelberg 1840 (1. kiadás: 1814), 165.

¹⁸ Savigny im. 166.

¹⁹ Savigny im. 166.

²⁰ Gans, Eduard: *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Eine Abhandlung der Universalrechtsgeschichte I-II: Das römische Erbrecht in seiner Stellung zu vor- und nachrömischen*. Berlin 1824-1825.

²¹ Gans, Eduard: *Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. Eine Abhandlung der Universalrechtsgeschichte III-IV: Das Erbrecht des Mittelalters*. Stuttgart – Tübingen, 1829-1835.

joghallgatók körében népszerű jogtudós Savigny részéről averzióval szembesült, amit még inkább fokozott az, hogy Gans számára a római jog az *Imperium Romanum* történelmi szerepéből következő kiindulási pontot képezett az összehasonlításához, de nála a sarokkő alkalmazása nem vezetett a különböző népek joga közötti nivelláláshoz.²² Ganshoz hasonlóan úgy vélte a szintén hegelianus Karl Theodor Pütter (1803-1875) is, hogy a historikus szemléletnél jóval többre van szükség. A jog vizsgálatának a jogfejlődés valamennyi szakaszára és formájára ki kell térnie, mégpedig valamennyi nép jogrendjében ahhoz, hogy a jog „tökéletes fejlődése” bemutatható legyen.²³ Pár évvel Püttel műve után (1850) a fiatal osztrák jogtudós, Josef Unger (1828-1913) a házasság intézményének ugyancsak egyetemes kiterjedésű összehasonlításával próbálkozott,²⁴ de említhető Albert Hermann Post (1839-1895) is, aki 1890-ben publikált családjog-történeti monográfiája előszavában egy adott jogintézmény fejlődéstörténetének a bemutatásakor lehetőség szerint a Föld minden népe jogéletére kiterjedő összehasonlítást sürgetett.²⁵

E pár példa alapján is látható, hogy a történeti jogi iskolán belül az egyetemes jogtörténet (*Universalrechtsgeschichte*) összehasonlító jogtörténetként, illetve összehasonlító jogtudományként (*Vergleichende Rechtswissenschaft*) jelent meg,²⁶ abban azonban jelentős különbségek voltak, hogy ki milyen kiterjedésű történeti jogösszehasonlítást tartott elfogadhatónak.

III. A történeti jogösszehasonlítás korlátairól

Hamza Gábor az univerzális igényű jogösszehasonlításnak a veszélyeit ismeri, és következetesen kerüli. Mivel a római jogi tradíciónak a holland, a francia, a német, a svájci, a spanyol, a portugál, az olasz és az osztrák magánjog közvetítésével gyakorolt hatása kétségtelen az egykori gyarmatbirodalmakban, azok felbomlása után az utódállamokban, az élénk kereskedelmi kapcsolatok következtében számos gyarmatosítással nem érintett államban, sőt az I. világháborút lezáró békéknek az európai jogrendhez való igazodást előíró rendelkezései következtében más államokban, így az ekkor megszülető török köztársaságban is, a szerző indokoltan mutatja be az amerikai, az ázsiai és az afrikai kontinens számos államának a magánjogfejlődését is. Azt pedig, hogy az áttekintés ne váljon parttalanná, hanem – ahogy ezt az előszóban megfogalmazza – „meghatározott irányokkal és kontúrokkal rendelkezzen”, a római jogi nézőpont segítségével biztosítja, míg az egyéb, jogfejlődést befolyásoló hatásokat szükség szerint említi csak meg.

Olvasóbarát megoldás, hogy a nem egyszer nehezen áttekinthető szakirodalomból a fejezetek elején összefoglalót ad. Aki jól strukturált könyvét azzal a szándékkal veszi kézbe, hogy értékelő összegzést kapjon egy-egy térség magánjogi tradíciójáról, mentesülhet attól az időrabló és félrevezető ösvénytől, hogy olyan szakirodalomhoz nyúljon, melynek eredményeit

²² Hamza, Jogösszehasonlítás és antikvitás 57.

²³ Püttel, Karl Theodor: Der Inbegriff der Rechtswissenschaft oder Juristische Encyclopedie und Methodologie. Berlin 1846, IX ff.

²⁴ Unger, Josef: Die Ehe in welthistorischer Entwicklung; ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte. Wien 1850. A szerző az ún. „keleti világon” belül Kína, India, Perzsia, Judea és Egyiptom (8-38.), a „mohamedánizmus” (39-51.), majd a görög (52-65.), a római pogány és keresztény (66-100.), illetve a germán házasság fejlődéstörténetével foglalkozott, ez utóbbit a kora középkortól saját kora állami jogalkotásáig végigkísérve (101-155.), végezetül pedig a szocialista és a kommunista elméletek házasság szemléletét ismertette (156-167.). Világos tehát törekvése a kronológiai sorrendet követő egyetemes összehasonlításra azzal, hogy saját korának házassági jogalkotását is bemutatta.

²⁵ Post, Albert Hermann: Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts. Ein Beitrag zu einer allgemeinen vergleichenden Rechtswissenschaft auf ethnologischer Basis. Oldenburg – Leipzig 1890, IV.

²⁶ Lásd ennek a jelenségnek az értékelését a hazai jogtörténet-tudomány részéről a következő műben: Illés József: Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története. 2. bővített kiadás. Budapest 1930, 10.

a tudomány már meghaladta. Lényeglátását sok évtizedes szakmai tapasztalata, a források olvasását és értelmezését pedig rendkívüli nyelvismerete biztosítja. Magánjogfejlődéssel foglalkozó jogtörténészként a művet a leggyakrabban használt kézikönyveim között tartom számon.